

LELJE

CICERO

ILI O PRIJATELJSTVU.

PREVO DRAGUTIN KIŠPATIĆ

K — 60

TISAK I NAKLADA KNJIZARE L. HARTMANA (ST. KUOLI), ZAGREB
ILICA 30

729

tijesno zbijen, da se sva ljubav zameće ili među dvojicom ili među nekolicinom.

6. A i nije prijateljstvo ništa drugo nego sloga svega božanskoga i ljudskoga s odanošću i ljubavlju; od njega ne znam da li su besmrtni bogovi, izuzevši mudrost, išta bollega čovjeku dali. Jedni više cijene bogatstvo, drugi dobro zdravlje, neki vlast, neki čast, a mnogi slast. Ovo posljednje dolikuje dakako živinama, a ono prijašnje je prolazno i nestalno, te ne ovisi toliko o slipejoj sreći. A koji najveće dobro polažu u krepost, ti doduše čine sasvim dobro; ali upravo ta krepost prijateljstvo i rada i čuva, te prijateljstvo ne može bez kreposti nikako da bude.

Sad protumačimo krepost po životnoj navadi i svakidanjem govoru našem, a ne mjerimo je, kao što neki učenjaci, po bujnosti riječi, i brojimo među dobre ljude one, koje za takove drže: Paule, Katone, Gale, Scipione, File; s ovima se svakidani život zadovoljava, a one ostavimo, kojih uopće nigdje nema.

Prijateljstvo dakle među takovim muževima ima toliko blagodati, koliko jedva mogu da iskažem. Prije svega »kako može život da bude životom,« kakono kaže Enije, ako se ne osniva na međusobnoj odanosti prijatelja? Što je slade nego imati koga, s kim smiješ sve govoriti tako, kao sam sa sobom? Otkud bi bio toliki užitek u sreći, tko bi još se isto tako radovao, kao i ti sam? A nesreću trpjeti bilo bi teško bez onoga, koji bi je još teže od tebe trpio. Napokon čestalo, za čim se teži, prikladno je gotovo svako samo za jedno: bogatstvo, da se njim koristiš; moć, da te poštuju; čest, da te hvale; slast, da uživaš; zdravlje, da nemaš bolesti i da možeš obavljati tjelesni rad. A prijateljstvo obuhvaća toga veoma mnogo. Kamo se god okreneš, eto ti ga! Ni otkale ga se ne isključuje, nikada nije nezgodno, nikada dosadno. Stoga se ni vodom ni vatrom, kakono vele, na više mjesta ne služimo nego prijateljstvom. I ja ne govorim sada o prijateljstvu svakidanjem ili srednje ruke, koje ipak godi i koristi, nego o pravom i savršenom, kakovo je bilo među onima, koji se u malenu broju spominju. Jer prija-

teljstvo i sreća čini sjajnijom i nesrećom lakšom, jer je bratski dijeli i podjeljuje.

7. Pa kako prijateljstvo obuhvaća veoma mnogo i velikih probitaka, tako se dašta odlikuje od svih tim, što dobrom nadom svijetli u budućnost i ne da srcu da sustane ili malkše. Jer tko pravoga prijatelja gleda, taj vidi kao neku sliku i priliku svoju. Stoga su i odsutni prisutni i siromašni bogati i slabi jaki i — a to je teže reći — mrtvi živi; toliko ih štovanje, uspomena, čeznuće prijatelja prati. Po tom se smrt onih čini blažena, a život ovih hvale vrijedan. Pa ako u prirodi raskineš vez odanosti, ne će nijedna kuća, nijedan grad moći opstojati, nestat će i teženja polja. Ako se iz toga slabo razabira, kolika je moć u prijateljstvu i slozi, a ono se može razabrati iz razmirica i nesloge. Jer koja je kuća tako čvrsta, koja li država tako jaka, a da je ne bi mogla mržnja i razdor stubokom razoriti? Potom se može suditi, koliko je dobra u prijateljstvu.

Za nekoga Agrigenćanina, učena muža, pripovijedaju, da je u grčkim pjesmama pjevao, da sve, što u prirodi i na čitavom svijetu postoji i što se miče, združuje prijateljstvo, a raspršuje nesloga. Pa to doista svi smrtnici vide i s razlogom priznaju. Stoga, ako je ikada ikoji prijatelj kakvu uslugu srčuci u pogibao ili dijeleći je, tko to ne bi najvećom hvalom uzvisivao? Kakova vika stade onomadne po cijelom kazalištu pri novom komadu gosta i prijatelja mojega Marka Pakuvija, kada kralj nije znao, koji je od njih dvojice Orest, a Pilad rekao, da je on Orest, da njega mjesto onoga ubiju, a Orest ustrajno tvrdio, da je on Orest, kao što je i bilo. Stoiće pjeskahu izmišljotini; što mislimo da bi bili učinili istini? Lako je pokazala sama priroda moć svoju, kad su ljudi ono, čega sami učiniti nijesu mogli, u drugom djelu smatrali.

Dovle, držim, da sam bio kadar reći, što mislim o prijateljstvu; ako ima još što osim toga — a držim, da je sila toga —, pitajte to, ako vas je volja, one, koji se tim predmetom bave.

Fani je. Ali mi volimo tebe pitati, premda sam često već i one pitao i slušao, pa i rado, ali tvoj način govora je neekako sasvim drugi.

Scevola. Još prije bi to rekao, Fanie, da si onomad bio u Scipionovu perivoju, kad se je raspravljalo o državi. Kakav li je onda branič pravice bio proti temeljitom govoru Filovu!

Fani je. Lako je to doista bilo skroz pravičnome mužu braniti pravicu.

Scevola. Što? A prijateljstvo zar nije lasno onomu, koji je stekao najveću slavu, što ga je enajvećom vjernošću, postojanošću i pravičnošću usćuvao?

8. Lelije. To doista znači siliti čovjeka. Jer šta je do toga, na koji me način silite? Svakako me silite. Jer željama zetova se opirati, a osobito u dobroj stvari, koliko je teško, toliko nije ni pravedno.

Razmišljajući dakle češće puta o prijateljstvu, obično mi se čini, da valja najviše to ispitati, da li se je prijateljstvo tražilo zbog slabosti i potrebe, da, čineći i primajući dobročinstva, svaki ono, što bi manje sam po sebi bio kadar, od drugoga prima i opet vraća, ili je to baš svojstvo prijateljstva, ali drugi stariji i lepši i više iz same prirode nikii povod. Ljubav naime, od koje je prijateljstvo dobilo ime, prvi je povod sklapanju prijateljstva. Jer koristi se bar i od onih često dobivaju, koji se pod himbom prijateljstva štiju i paze prilikā radi; a u prijateljstvu nema ništa iznisljena, ništa himbena, i, štogod je u njemu, to je istinito i dragovoljno.

Stoga mi se čini, da je prijateljstvo nastalo prije od naravi negoli od potrebe, više priključenjem duše s nekim osjećajem ljubavi nego promišljavanjem koliko će to koristiti da donese. A kako je s tim, to se može opaziti i kod nekih životinja, koje svoju mlad za neko vrijeme tako ljube i od nje bivaju ljubljene, da se njihov osjećaj lako razabira. A to je kod čovjeka mnogo jasnije, prije svega iz one ljubavi, koja postoji među djetom i roditeljima, koju nije moći razvrgnuti osim grdnim nedjelom; nadalje kad se sličan osjećaj

ljubavi porodi, ako smo našli koga, s čijim se značajem i naravi slažemo, jer nam se čini, da u njemu vidimo neko svijetlo dobrote i kreposti.

Ništa naime nema milijega od kreposti, ništa, što bi više vabilo na ljubav, jer poradi kreposti i dobrote na neki način ljubimo i one, kojih nikada ne vidjesmo. Tko se ne sjeća s nekom odanom ljubavi Kaja Fabricija, Manija Kurija, ako ih nije nikada vidio? A tko ne mrzi Tarkvinija Ohologa, tko ne mrzi Spurija Kasija, Spurija Melija? Sa dvoicom se vojskovođa vodio odlučan boj za prevlast u Italiji, s Pironi i Hanibalom: od jednoga nijesu nam poradi poštenja njegova srca naša odviše otuđena, a drugoga će zbog okrutnosti naša država navijeke mrziti.

9. Ako je dakle tolika moć poštenja, da ga bilo kod onih, koje nikada ne vidjesmo, ili, što je još više, i kod neprijatelja ljubimo, kakva li čuda, ako se ganu srca ljudska, kad im se pričinu, da razabiraju krepost i dobrotu onih, s kojima mogu da u općenju budu vezani. Dakako ljubav se učvršćuje i primljenim dobročinstvom i upoznatom revnošću i bližini općenjem, pa kad se to pridruži onom prvom ganuću sreća i ljubavi, onda se porodi neki zamjeran stupanj odanosti. A ako tko misli, da ona od slabosti dolazi, ne bi li bio prisutan neko, kroz koga bi svaki postigao ono, za čim ide, taj pripisuje doista nisko i najmanje plemenito, da tako rečem, porijetlo prijateljstvu, za koje hoće da se porodilo iz oskudice i potrebe. Pa da je tome tako, onda bi svaki bio to prikladniji za prijateljstvo, što bi manje snage u sebi osjećao; a to je kud i kamo drugačije.

Jer čim se tko više u sebe uzda i čim je tko više krepešću i znanjem tako potkovan, te nikoga ne treba, i misli, da sve njegovo u njemu samomu leži, tim se više odlikuje traženjem i njegovanjem prijateljstva. Šta mislite naime? Je li Afrikan trebao mene? Boga mi ni najmanje! A baš nija njega; ali ja sam, diveći se na neki način kreposti njegovoj, ljubio njega, a on opet mene, možda u nekom uvjerenju, što ga je imao o mome značaju; odanost pove-

čalo je općenite. Ali premda su odatle potekle mnoge i velike koristi, nijesu ipak iz nade u njih uzroci ljubavi nikli.

Jer kao što smo dobrotvorni i darežljivi ne zato, da utjeramo zahvalnost — jer dobroćinstvom ne ljuharimo, nego od naravi naginjemo k darežljivosti —, tako držimio, te valja da za prijateljstvom težimo ne zavedeni nadom u nagradu, nego što sav užitek njegov leži u samoj ljubavi.

S tim se oni, što poput marve sve na slast navlače, nikako ne slažu, pa nije ni čudo; jer ni do čega uzvišenog, ni do čega veličanstvenog i božanskog ne mogu da se uzvinu oni, koji su sve svoje misli ponizili do tako niske i mrske stvari. Zato baš ove iz našega razgovora izostavimo, a sami razaberimo, da se iz naravi rada osjećaj ljubavi i nesebične odanosti, kad se očitovalo poštenje. Koji se za ovim težili, ti se pridružuju i bliže primicu, da se nasladuju i općenijem i značajem onoga, koga su počeli ljubiti, pak da postanu jednaki u ljubavi i ravni i skloniji iskazivanju dobroćinstva negoli zahtijevanju, i da to bude među njima časno natjecanje. Tako će se i koristi iz prijateljstva najviše dobivati, te će i porijetlo njegovo iz naravi biti vrednije i istinitije nego iz slabosti. Jer da korist sklapa prijateljstva, to bi ih ona i promijenjeno razvrgla; ali jer narav ne može da se promijeni, zato su prava prijateljstva vječna. Eto vidite porijetlo prijateljstva, ako možda ne želite što na to reći.

F a n i j e. Nuder samo nastavi, Lelije, jer mjesto ovoga, koji je mladi, ja odgovaram po svom pravu.

S c e v o l a. Doista pravo veliš. Stoga da čujem.

10. Lelije. Čujte dakle, vrli muževi, ono, što smo veoma često ja i Scipion međusobno raspravljali o prijateljstvu. Dakako on je tvrdio, da nema ništa težega, nego da prijateljstvo ustraje sve do posljednjega dana života. Jer da se više puta događa, ili da jedno te isto obojici ne koristi, ili da oni o državi jednako ne misle, govorio je, da se i značaj ljudi često mijenjaju, jedni u nesreći, a drugi, kad im starost dotešća. I primjer za te tvrdnje uzimao je iz sličnosti mladane dobi, što se dječaci najiskrenije ljubavi često zajedno s dječakom togom odriču.

A ako su je do mladenačke dobi zategnuli, ipak da se kadšto raskrste u takmenju ili radi ženidbe ili radi kakove koristi, koje obojica ne bi mogli da postignu. Pa kad bi se tko u ljubavi i malo dalje zavezao, ipak se ona često puta uzdrma, ako su zagrezli u natjecanje za časti; jer da veće kuge nema za prijateljstvo, nego što je kod većine pohlepa za novcem, kod plemića borba za čast i slavu; iz toga da su se često najliuča neprijateljstva među najvećim prijateljima izrodila.

Veliki da se također, pa i većinom opravdani razdori radaju, kada se od prijatelja — što nije pravo — traži, da budu ili dvorjanci raspuštenosti ili pomagači u krivici, jer se one, koji bi se to kratili, premda bi časno učinili, krivi, da postaju nevjerni pravilima prijateljstva. Oni pak, koji bi se od prijatelja usudili zahtijevati što mu drago, da samim tim zahtjevom odavaju, da bi prijatelju za volju učinili sve. Njihovom pak tužbom da se obično nesamo stara prijateljstva razvrgavaju, nego i vječne mržnje radaju. Te tako mnoge stvari da kano zla kob prijete prijateljstvima, te on veli, da mu se izbjeci svemu tomu čini nesamo mudrošću nego i srećom.

11. Stoga pogledajmo prije svega, ako vam se mili, dokle smije ljubav u prijateljstvu da ide. Jesu li, ako je Koriolan imao prijatelja, oni s Koriolanom smjeli protiv domovine oružje da dignu. Da li su prijatelji trebali da pomognu Vecelina, kad je težio za kraljevstvom, da li Melia?

Ta vidjeli smo, da su Tiberija Grakha, kad je uznemirivao državu, ostavili Kvinto Tuberon i suvremeni prijatelji. No kad je Kaio Blossije Kumanac, prijatelj vaše obitelji, Scevola, došao k meni, što sam za konzulovanja Lenatova i Rupilijeva bio u vijeću, da mi se ispriča, navadao je ovaj uzrok, da mu oprostim, što je Tiberija Grakha toliko cijenio, te je držao, da mu valja činiti sve, što god bi onaj htio. Na to ga ja upitam: »Pa zar i onda, kad bi htio, da Kaptolij zapališ?« »Nikada,« reče on, »ne bi on toga htio; ali kad bi bio htio, bio bih poslušao.« Vidite, kako li opake riječi! I Boga mi, tako i učini, pa i više, nego reče, jer nije